

„néhány tévelygő lepke”

(Borcsa Imola: *Magnebéhat*)

Borcsa Imola Kézdivásárhelyen született 1990-ben, ahol máig dolgozik gyógyszerészként, ha helyesek az ismereteim. Debütáló kötete 2019-ben jelent meg a Napkút Kiadó gondozásában, a következő években folyóiratokban publikált, és jelenleg is egy regényen dolgozik a háttérben. Ha tehát irodalmi munkásságát termékenysége felől közelítenénk meg, meglepőnek tűnhetne, hogy a Hangpróba hatodik díszvendége mégis ő – ám ha bemutatkozó novelláskötetét olvassuk, máris érvényessé válik szerepeltetése. A *Magnebéhat* címet viselő korpusz ugyanis kiemelkedő minőségben transzformálta a hétköznapi, kisvárosi pletykákat irodalmi szöveggé, és mutatta meg, hogy egy gyakorlott pletykázó fantáziája olykor túlszárnyalja még egy író képzeletvilágát is. A kötet énelbeszélője, aki nemrég költözött a kisvárosba, és kezdte meg munkáját az ottani gyógyszertárban, szinte csak hallgat a történetek alatt, figyelmes és jó közönsége az idős Elvira néni meséinek, aki rázúdítja a fiatal lányra a község ügyes-bajos dolgait – és alternatív történetét –, holott az első mondat, ami elhagyja a száját, önmeghatározó állítás: „nem vagyok én pletykás, gyógyszerésznő, nem azért mondom”¹. De akkor miért is kezd bele? Ismeretes, hogy a pletyka szó archaikus töve (a ‘plet’) etimológiai szempontból a ‘sző’, ‘fon’, ‘hálózat’ jelentéseket foglalta magában,² amik igencsak közel állnak a szépírói tevékenységhez, így metafikciós indíttatásúnak is tekinthetjük a pletyka térhódítását a novellákban. Miközben a szöveg fikciós szintjén Elvira néni történetei elevenednek meg és bontakoznak ki egyre inkább, a novellák mélyrétegeiben a történetképzés mechanizmusai tárulnak fel; az idős takarítónő tehát a valós szerző (novellaíró) rezonőre lesz. Mindaz, amit a szépíró végbevisz, Elvira pletykáin keresztül új fénytörésbe kerül, és az irodalomról tett állításokként is értelmezhetővé

BARÁTH TIBOR (1996) irodalomkritikus, doktorandusz.

1 Borcsa Imola: *Magnebéhat*. Budapest, 2019, Napkút Kiadó, 5.

2 Szvetelszky Zsuzsanna: A pletyka mozgásformáinak irodalmi ábrázolásai. *Holmi*, 2002 augusztus.

<https://www.holmi.org/2002/08/szvetelszky-zsuzsanna-a-pletyka-mozgasformainak-irodalmi-abrazolasai> Utoljára megtekintve: 2023. május 3.

válik. A következőkben szoros olvasással azt próbálom megragadni, minek látszik az irodalom a pletyka szemüvegén keresztül.

A *Lázadás* című nyitónovella a hetedik séta a fikció erdejében. Elvira néni az új, magát még idegenül érző patikuslányt kíséri haza, miközben terjedelmes előadást tart arról, hogy mindenki hibázik (az is, aki külföldi munkavállalókat használ ki, mint elbeszélésének főhőse). Ha szerkezeti szempontból vizsgáljuk akár a novellát, akár a bennfoglalt pletykát, azt látjuk, hogy tökéletesen komponált, mind a két műfaj kívánalmainak eleget tesz. Mint novella, egy nagyon tömör történetet mesél el, kevés alakot szerepeltet, és csattanóval zárul – mint pletyka retorikailag kiforrott, színesíti a történetet, megjeleníti a szubjektív aspektust; a kettő összjátékában pedig feltáruznak azok az eszközök, amik megtörik vagy épp kiszolgálják valamelyik műfajt. Ezekben a részeken érhetőek tetten a szöveget működtető erők, sőt, e helyeken válik világossá, hogy az alkotás hatása elválaszthatatlan az önleplező vagy stílustörő elemektől. A novella és a pletyka egyaránt előnyben részesíti a tömörséget, ennek megfelelően rögtön a felütésben elhangzik a „tanulság” (pletyka), illetőleg „téma” (novella): „mindenki hibázik az elején”. Az alakteremtés ugyanilyen gyorsasággal következik, sőt egy félmondatban Elvira néni fel is skicceli a hősök élethelyzetét – a valaha szebb időket (és jóval több pénzt) látott házaspár élete félresiklott, amit a feleség folytonosan panaszol, mert férje „[a] textilgyárat vezette, a kommunizmusból belé egyenest a csődbe.”³ Az olvasó a gyógyszerésznővel tud azonosulni, hiszen minden elbeszélés, regény, amit a kezünkbe veszünk, egy új, idegen világot tár/épít fel, ahol kezdetben nem könnyű fogódzókat találni, úgy érezhetjük magunkat, mint az énelbeszélő, aki azt gondolja, „egyedül biztosan eltévedtem volna”. Ekkor lép színre a segítő útítárs, a környéket tökéletesen ismerő Elvira néni – másként a narrátor. Már az *Isteni színjáték* óta szüksége van az olvasónak kísérőre, hiszen a történetek olyannyira rétegzettek, többarcúak, hogy létfontosságú egy elbeszélő, aki hierarchizál és rendet teremt a szövegek fontosságát illetően. Ám minél több szöveg mosódik egybe, annál inkább előtérbe kerül a történet fikciós mivolta, amiben az elbeszélői szöveg sem megbízhatóbb a többinél; bár Elvira hisz a saját *verziója igazában* (mind a két kulcsszó külön kurziválandó), mégis kénytelen kitérni más aspektusokra (vesd össze: „Eta feszt hajtogatja”, „Öcsi szerint”, „csak onnét tudom”, illetve „hozzájuk eljutott a hír”). Az elbeszélés érvényessége főként a technikai megalkotottságban rejlik, a retorikai felépítettség szavatolja a narratori szöveg hitelességét – a pletyka esetében az előadás mikéntjében rejlik a hitelesség (a késleltetésben, amíg Elvira orrot fúj, a kérelhetetlenségben, hogy a szembeszél dacára is elmondja a mesét, az állandó epizód kitérőkben, melyekkel a saját igazát kívánja alátámasztani, még ha sok közülük nincs is a főtörténethez). Ezután válik egyértelművé, milyen mintaolvasót kíván meg a pletyka, közvetetten pedig Borcsa Imola: olyat, aki átadja magát a mesehallgatás örömeinek, aki mindent elfogad átmenetileg, aki nem nehezelt

3 Borcsa, i. m., 5.

azért, mert a szépirodalmi mű a saját törvényszerűségei szerint működik, s minden elbizonytalanító mozzanat ellenére önmagát legitimálja. Ezért sérti Elvira nénit az énelbeszélő kételkedése, holott meséje nem egyenesen arányos a valósággal, ahhoz csak sokszoros áttételeken kapcsolódik („szóról szóra ezt mondta az aljas, Siklódi Manyika hallotta a sógornőjétől”).⁴ A *Lázadás* ilyenképpen elsősorban a művészet-művész öntörvényűségét példázza, ezt köríti a munkások története, és nem fordítva.

Rácz Christine szemléletes megfogalmazása szerint „a pletykát talán a pókhálóhoz lehet hasonlítani: hálózatot képez, melynek áldozata éppúgy, akár a pókhálóba ragadt légy, képtelen mozdulni, nem bír kiszabadulni belőle”.⁵ A *Naplemente* című novella bebizonyítja számunkra, hogy az elbeszélés hőse szintén egy körbezárt, szabad akarattal nélküli fiktív figura, akit a végsőkig determinál a szépíró fantáziája: azt mondja, amit a szájába adnak, úgy cselekszik, mint egy marionettbábu, és megítélése is a szerző tollán múlik – szintúgy, mint a pletykák alakjai. Borcsa Imola történetében több példát is láthatunk arra, hogy a közös rosszindulat, a másik megvetése milyen erős kapcsolatot sző a pletykázók közé, és hogy a tény (bezárják az öregotthont) csak másodlagos fontosságú, kiindulópontként szolgál, mert nem az objektív oldala válik lényegessé, hanem a tény mögé beszivárgó szubjektív érzelmek (legyen az gúnyolódás, amiért valaki felsül, az idegenek lenézése vagy a valódi borzalom sejtetése). Hamar Béla, az intézet igazgatója könnyedén ragad bele a „pókhálóba”, ahogyan az énelbeszélő is, akinek az egyetlen biztos pontja egy újság szalagcíme, két kolléganője pletykája mégis alapjaiban meghatározza azt, hogyan lássa az új város népét és életét. A pletykának van egy erős negatív energiája, amit nagyon nehéz elkerülni, mint a *Titanic* című novella is bizonyítja, még a pletykázó is lehet(ett) az áldozata, sokszor visszaüthet, elvégre bosszúteremtő műfaj. Ráadásaként oda rúg, ahol az embernek a legjobban fáj, Elvira néninek például a visszaszóló családi életét és a belső titkait kezdi ki. Ezen a ponton szétválik a novella, ugyanis a *Titanic* mint elbeszélés egy szép, vágyott múlt reményét és vízióját hordozza, Elvira néni sajátos magyarázatát és történetét a dédnagyapa eltűnéséről, családja különlegességéről (hiszen rokona a Titanicon halt meg), és a közelebbi múlt ellensúlyozására alkalmas. Egy jó történet, ami, ha feledtetni nem is, de csorbítani képes a gyermekek viszálykodása, a fiának felelőtlensége felett érzett csalódottságán.

A kötetben a címadó szó csupán egyszer, *A csodadoktor* című novellában hangzik el. Akkor veszi be az egyik szereplő, amikor egy idegen érkezik a városba, akiről napok alatt sem lehet kideríteni semmit; úgy tűnik, a nemtudás, a bizonytalanság nagyfokú stresszt okoz, idegessé válnak a lakosok, amit

4 Borcsa, i. m., 8.

5 Rácz Christine: „A szavak tettek”. *ExSymposion*, 2001. november 1. https://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=8222a-szavak-tettekquot1_415, Utoljára megtekintve: 2023. május 3.

leginkább a pletykák tudnak feloldani. Borcsa Imola jól megteremtett városi miliójében, atmoszférájában nem férnek meg a titkok, mindenki élete elbeszélés tárgyává válik, éppen ezért a „magnebéhat” tulajdonképpen a pletyka, a magánügyek utáni leskelődés és annak kitergetése. Amikor az idegen leparkol a város határán lakókocsijával, és bezárkózik, a közelben levőket frusztrálja, hogy ilyen megtörténhet: „Évike kolléganője biztosra vette, hogy készül valamire, mert szerinte rendes ember nem parkol napokig egy idegen városban a mező szélén, csak aki forgat a fejében valamit, úgyhogy estére már olyan ideges volt, muszáj volt békápon egy magnebéhatot”.⁶ A *tolmács* című ötödik novellában – azaz a kötetnek a felénél – Elvira néni éppen belekezdene a Bertalan doktorról szóló történetébe, amikor a gyógyszerésznő hirtelen magához ragadja a mesélő szerepét, és a sebész lányának általa ismert életét mutatja be részletesen a takarítónak. Miközben egy üldözési mániából kialakult összeomlásig vázolja a történeteket, megfigyelhető, milyen különbségek határolják el egymástól az énelbeszélőt, illetve a közvetett elbeszélőt. Míg a gyógyszerésznő története kerek egész, lineárisan halad, nem törik meg és nyelvileg letisztult, összetett képet ad a hallgatóságnak és többszörösen árnyalt (vagyis egy jól megalkotott elbeszélés), addig a kollokvialis nyelvet használó Elvira néni csapongóbb, asszociatív módon mesél, története a helyi legendák atmoszféráját viseli magán, és célja inkább egyfajta közösségi élmény megteremtése (vagyis ízig-vérig valódi pletyka). Tulajdonképpen eltérő a két narrátor pragmatikai szemlélete. Elvira néni mint közvetett narrátor barátságos akar lenni, illetve saját magányát oldaná fel, jelentőségét emelné azzal, hogy történeteit előadja – az énelbeszélő számára a pletykálás ismeretátadásra szolgál, kevésbé bizalmas jellegű. Bizonyos mértékig hozzáállásuk elkülöníti a két generációt egymástól, Elvira néni vidáman cserfes, míg a gyógyszerésznő hidegen logikus. Emiatt működik a történet végi csattanó, amikor a takarítónő esik át az énelbeszélő szerepébe: „a sebésznek a leánya, szólalt meg zavart tekintettel, amint befejeztem, egyetem után kiment Luxemburgba. Nem sokra rá volt egy balesete. Meghalt. Van annak tizenöt éve is.”⁷

A *Májusi rózsza* szintén egyféle fordulópontot jelent, talán nem véletlen, hogy a novelláskötet közepén helyezkedik el *A tolmács* című darabbal, mellyel választóvonalat húz az első és utolsó négy novella közé. Elvira néni a község német-tanárának fiatalkorát beszéli el, amikor a külföldi kalandokhoz érve szinte szóról szóra felmondja azt, ami – egy korábbi novella szerint – a fiával történt Amerikában. Az elbeszélés elemei ugyanazok (mindenes lesz egy lakókocsi-parkban, az erdőben tűz üt ki, egy tornateremben nyomorog, villanyt szerel, amikor földrengés rázza fel a környéket, épp átér egy hídon, amit elvisz az áradat), ami kétféle olvasatot támogat. Lehetséges, hogy a két fiatalember megpróbáltatásai valóságosak ugyan, de összemosódnak a takarítónő fejében, vagy kitaláltak, és azért ismétlődnek, mert annyira hiányzik Elvira néninek a fia, hogy

6 Borcsa, i. m., 26.

7 Borcsa, i. m., 37.

néhány részletet beleszó mások életeseményei közé is, holott Imrével sem történtek meg. A takarítónőt már jó ideje, még özvegysége előtt magára hagyták gyermekei, könnyedén előfordulhat, hogy gyerekeiről semmit sem tud, és a róluk való mesélés ezt az űrt tölti ki, afféle gyász munka eredménye. Nem véletlen talán, hogy a fia történetével kezdődő novella a Titanicon elhunyt felmenőjével végződik – rokonítja a két történetet, hogy a képzelet szüleményének tűnnek. Ha így olvasnánk érvényesen a novellát, arra következtethetnénk, hogy Elvira számára a mesélés az önkifejezés és -kiteljesítés eszköze, hiszen előadása közben magányát hallgatóságra cseréli. Az irodalomnak, véleményem szerint, hasonló a funkciója, az írás részben mindig önfeltárás is, ahogy a művész élményeiből s tapasztalataiból táplálkozva felépül egy-egy alkotás, ugyanilyen módon a fantázia is megteremti a maga valóságát. A művészeti alkotás esszenciája a szöveg szimbolikus síkján közelíthető meg: bár májusban nem hajt a rózsa, művirágokkal elhitethető, hogy a természet már pompázik – mindaddig, míg a műrózsák megszólalásig hasonlítanak az igaziakra. Ha például kékek, az illúzió szertefoszlik. Az irodalmi szöveg addig működik igazán a *Magnebéhat* szerint, míg ügyesen egyensúlyozik a valóság-fikció határán.

A *kráter* című kisprózában szintén kiemelt fontosságú, hogy a kellő mértékben hihető és valószerű legyen a feltevés, melyről a pletyka szól. A téma a népszerű városi legendák egyike – az általában történelmi és politikai okokra visszavezethető kérdés, hogy a nagyobb községek, városok alatt vajon rejtőznek-e titkos alagutak vagy kisajátított barlangrendszerek. A történelmi vonatkozású pletyka ezen a ponton megváltoztatja a műfaj korábbi egyneműségét, és az emberek magánéletének, problémáinak kitergetése helyett a közösség felé fordul, és a közös (várostörténeti) múltra irányul. Az út beomlását követően a lakosokat újra a bűvkörébe ejti az ősi rejtély, hogy vannak-e földalatti járatok, sőt, hogy az alagutakba rejtett kincsek – hiszen mit érne a misztérium drágakövek és aranyékszerek nélkül – előkerülnek-e. Az esemény kitüntető szerepe mégis abból következik, hogy egy városi legenda hihetővé válik, feltáruznak a mélyebb rétegek, és a lakók, akár hittek eddig benne, akár nem, közelebb kerülnek a titok leleplezéséhez. Ha metafikcióként értelmezzük ezt a különleges esetet, a pletyka és a szépirodalmi fikció azon közös pontja hangsúlyozódik, ami a felszín alá való bepillantásként ragadható meg. Mindkét műfaj törekszik arra, hogy a láthatón és tudhatón túl merészkedjen; a pletykát az összefüggések és az elrejtett mozzanatok hívják életre (még akkor is, ha a pletykázó saját fantáziája egészíti ki a hiátusokat), az irodalom és más művészeti ágak pedig mindig is törekedtek arra, hogy valami esszenciális és megfoghatatlan tapasztalatot közvetítsenek és tegyenek átélhetővé. Ám *A kráter* című novella arra is rámutat, hogy ez a tudás megbízhatatlan, inkább a hit tartja fenn, minthogy szilárd lábakon állna, ahogy Elvira is fogalmaz: „nem mintha lehetne tudni egészen pontosan, mik történtek, mert a beszéd sok, de az alapja kevés”.⁸ Ezt az állítást szorosán követi még egy,

8 Borcsa, i. m., 48.

melyben a népi hiedelem bizonytalanságát emeli ki, amit rögvest demonstrál is a zöldséggel folytatott párbeszédében, ahol megerősítést kér az egyik részletet illetően, ám éppen cáfolatot kap: „oda se hallgasson, ejsze jobban tudom”.⁹ Amíg a pletykázók elvesznek a részletekben és a saját igazuk megerősítésén munkálkodnak, az információ lényegi részét veszítik el, hiszen nem derül ki a pletykában szereplő lányról, hogy mi törtéte össze annyira, hogy a városból elköltözzön – bár az irodalmi szöveg szerzője belebegteti a választ (megerősíthették)...

Bár leginkább a külsínhez tartozik, nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a pletykázó és a szépiró (művész) személyének az általa kifejtett tevékenység rangot ad. Nem mindig hálás és örömteli szerep ez, hiszen az (elviékben) szabadon gondolkodó író történelmi-politikai célból ugyanolyan atrocitások érhetik, mint a falu pletykásait, ugyanakkor segítséget nyújtanak, ha „a sötétlő erdőbe” jutottunk. Elvira néni pozícióját szintén megerősíti, ha türelmetlenül várják épp az ő szavait és ismereteit. A *Miss Jupiter* és a *Hőlégballont mindenkinek!* főként az elbeszélői státusról szólnak, nem arról, ahogy valaki ezt a „rangot” élvezzi s sütkérezik a fényében, hanem a megelégedettségről, amit mesélés közben érez a pletykázó és író, a nyugalomról, hogy fellelt egy helyet, ahol kiteljesedhet. Elvira néni életéről és identitásáról nagyon keveset tudunk meg, de az vitán felül áll, hogy amint belekezd egy történetbe, elmosolyodik, felélénkül a hangja és életereje megnő. „Mikor nem írok verset, nem vagyok”, fogalmazta meg Petri György azt a tapasztalatot, ami a pletykázóban és az íróban közös; akkor esik egybe önmagával pontosan, amikor mesél. A többi mit érdekelné?

Főleg akkor, ha történetei alternatívák, a valóság és fikció keverékei, ha az elbeszélés csak addig érvényes, míg be nem fejeződik. Az utójátékban világossá válik, hogy szinte végtelen permutációban összeállhattak volna az egyes novellák, hogy a szépirodalmi alkotás és a pletyka minden látszólagossága ellenére lezárhatatlan. Az utolsó, *Átvonulás* című novella elbeszélője egy új, omnipotens narrátor, akiben bár felismerhető Elvira és az énelbeszélő, mégsem azonos velük. A takarítónál jóval semlegesebb modalitásban szólal meg, a gyógyszerésznőnél pedig nagyobb rálátása van a városra és a lakosokra. Kameraként fürkészi őket, de az érzelmeiket és gondolataikat is közvetíti. A kollázs-technika jellemzi, szinte minden korábbi novellát felidéz, egy történetben szerepeltet mindenkit, és még jobban összemossa a történetelemeket. Eközben kivezet minket a fikció erdejéből, keretet, egyben ellentétet hozva létre az első novellával. Az *Átvonulás*ban egy lepkehad száll át a város felett, melynek lakói hitetlenkedve bámulják a ritka és rejtélyes jelenséget. Óhatatlanul a pillangóhatás juthat eszünkbe a lepkehadról, megannyi történeteszilánk áll össze önkényesen és teljesen véletlenszerűen, amiből végül a pletyka, illetve az irodalmi mű is megszületik. Ezt támasztja alá, hogy minden lényeges momentumot felidéz a lepkevonulás, hiszen érinti a meteoállomást, ahol a csodadoktor parkolt lakókocsijával,

9 Borcsa, i. m., 49.

de a patika felett is elszállnak. Alattuk tart haza a tolmácsolásból a némettanár, miközben az éttermi asztalon a szél meglebbenti az öregotthonról hírt adó újságot. Vannak olyan jelentésszerű elemek, amik egy-egy alak gondolataiból szűrődnek ki, és így utalnak vissza valamelyik novellára (ilyen a férjipizsama-kék, korábban bugyikék Dacia, Görögország vagy Németország), eseményre (a villanyszerelő férfira vagy a lakókocsiparkos évekre). Amint egy tömbként átvonul előttünk a kötet összes története, elhalkulnak az utólagos gondolataink, kissé ülepszik a hatás (vagyis a lemaradt pillangók is követik a rajt), úgy érezheti az olvasó, hogy a lezárhatatlant felfüggeszteni lehetett csupán. Borcsa Imola hasonlóan adomázó kedvű mestere, Mikszáth Kálmán ugyanígy keretezte *A jó palócokat* a harangzúgás beiktatásával. A koncepció és az szépírói motivációk rokonságán túl azért is említhető a néhai előd neve, mert ahogy *A jó palócok*, a *Magnebéhat* is nyitott tudott maradni minden kötöttsége ellenére.

